

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ДИЗАЙНУ

© Мар'янюк Я. Г., 2013

У статті розглядається специфіка й структура системної організації української термінології дизайну, визначені особливості лексико-семантичних відношень, виокремлено основні тематичні групи й підгрупи, проведено аналіз змін.

Ключові слова: українська мова, термінологія, семантика, лексико-семантична група, полісемія, омонімія, синонімія, дизайн.

The design terminology of the Ukrainian language is the organized subsystem of literary language, which is characterized by the well-developed lexical-semantic organization and it represents the system of linguistic terms.

Keywords: Ukrainian language, terminology, semantics, lexical-semantic group, polysemy, homonymy, synonymy, design.

Сучасна українська термінологія дизайну (далі – УТД) пройшла досить довгий і складний шлях розвитку: від запозичення загальноповживаних спільнослов'янських слів, спеціалізації значень цих лексем, запозичень з латинської, грецької, західноєвропейських та інших мов – до формування системи власних термінів з використанням національних та інтернаціональних елементів, різних видів афіксального словотворення тощо. Останнім часом спостерігається ретермінологізація – проникнення широковживаних термінів у термінології різних галузей, що ускладнює уналежнення того чи іншого терміна до конкретної галузі.

У наш час постала необхідність відновлення національних терміносистем, що були майже зруйновані, та впорядкування спеціальної лексики. Це засвідчують праці, об'єктом вивчення яких є термінології різних наукових галузей. Так, у центрі уваги сучасних дослідників були термінології природничих наук: (І. Волкова (фізична термінологія), М. Дмитрук (ветеринарна термінологія), В. Калько (назви лікарських рослин), Т. Лепеха (судово-медична термінологія), Н. Цимбала (термінологія органічної хімії); технічних наук: Л. Козак (електротехнічна термінологія), О. Литвин (машинобудівна термінологія), Н. Ктитарова (металургійна термінологія), Н. Піддубна (назви релігійних споруд), Л. Філюк (термінологія інформатики), О. Южакова (термінологія холодильної техніки), а також гуманітарних наук: С. Булик-Верхола (музична термінологія) тощо. Проте окремі ділянки, зокрема термінологічна лексика дизайну, залишаються ще недостатньо вивченими.

Мета цієї статті полягає у виявленні змін, які відбулися у складі досліджуваної термінології, й аналізі лексико-семантичних особливостей УТД. **Актуальність** цього дослідження зумовлена необхідністю простеження специфічних кореляцій у межах термінологічного поля дизайну.

Об'єктом нашого дослідження є українська термінологія дизайну.

Методи дослідження зумовлені специфікою об'єкта вивчення та його завданнями. Найдоцільнішим для опису та аналізу УТД є використання таких методів, як: 1) загальнонауковий метод індукції; 2) описовий із прийомами спостереження, порівняння, узагальнення та класифікації мовних фактів; 3) статистичний; 4) структурний з використанням методики компонентного аналізу.

Процес становлення УТД складний і довготривалий. Неоднозначним є й склад досліджуваної терміносистеми. Вона містить питомі терміни, спеціалізовану лексику, утворену від загальноповживаних і діалектних слів, терміни з інших термінологій, а також численні запозичення. УТД, як «ієрархічно

організована і впорядкована система найменувань спеціальних понять даної галузі знань» [3, с. 71], становить цілісну систему мовних одиниць, серед яких є власне дизайнерські найменування та номінативні елементи, перенесені з інших споріднених галузей, таких, як будівництво, архітектура, мистецтво.

Як і в системі мови, в УТД розрізняємо лексико-семантичні групи (далі – ЛСГ). Вони створюються в мові на підставі парадигматичних відношень та є елементами більших за обсягами утворень – лексико-семантичних полів. Лексико-семантичне поле – це «група слів зі спільною гіперсемою, тобто значенням, інтегральним для всієї групи», лексико-семантичні поля «розпадаються на семантично ще тісніші об'єднання – лексико-семантичні групи» [2, с. 283]. У межах ЛСГ виокремлюють мінімальні семантичні об'єднання (підгрупи), побудовані на парадигматичних відношеннях синонімії, антонімії, конверсії та гіпонімії.

В УТД виокремлюємо три ЛСГ на підставі семантичних характеристик лексем, що входять до їх складу. До першої ЛСГ «**Технологія дизайну**» (39% від загальної кількості термінів УТД) належать лексеми, семантично пов'язані із процесом дизайну та його технологіями – це номінації технік дизайну, інструментарію, агентивні назви на позначення виконавців дій і процесів, тобто гіперсемою виступає процесуальність дизайну як діяльності людини. До другої ЛСГ «**Результат дизайнерської діяльності**» (41% від загальної кількості термінів УТД) належать лексеми, які позначають наслідки процесу дизайну, тобто власне предмети, отримані в результаті цієї діяльності – дизайнерські та архітектурні форми, предмети декоративного мистецтва, прикраси тощо, тобто гіперсемою виступає результат дизайну. До третьої ЛСГ «**Мистецькі дизайнерські терміни**» (20% від загальної кількості термінів УТД) належить вузькоспеціалізована лексика, яка обслуговує виключно галузь дизайну. Здебільшого це номінації на позначення напрямів і течій дизайну, дизайнерських понять.

ЛСГ «Технологія дизайну» складається з кількох тематичних підгруп, що виокремлені на підставі семантичних аспектів процесу дизайну – техніка, інструментарій, матеріали, суб'єкти дії тощо (наприклад: *чернь* – «вид художньої обробки металів, який полягає в нанесенні графічного узору на поверхню срібних виробів шляхом наплавлення червненого сплаву» < псл. *cernъ(jъ) – чорний; *обвертач* – «інструмент у вигляді долота, який використовували для вирізування круглих місць у дерев'яному виробі під інкруст» < стсл. *врѣтъѣти, врѣитѣ* – вертати; *дизайнер* – «промисловий проектувальник» < англ. *designer, design* – задум, план, намір < лат. *designare* – показувати, намічати, влаштовувати, робити; *асамбляж* – «популярна композиційна техніка в різних напрямках візуального мистецтва 1970–1990 рр.» < фр. *assemblage* – з'єднання, монтаж, *assemblée* – збори).

У ЛСГ з гіперсемою 'результат' виокремлюємо кілька підгруп, що складаються з лексем на позначення різноманітних форм і досягнень дизайнерської діяльності: назви орнаментів, будівельних елементів, видів декору, прикрас, малих архітектурних форм, елементів ландшафтного дизайну (наприклад: *машикулі* – «квадратні отвори в підлозі критих балконів, галерей у верхній частині стіни» < фр. *Mâchicoulis* < ст.-фр. *machcol* – бити по голові < лат. *machilla* – маленький помост, майстерний пристрій і фр. *coulisse* – рухливий; *подзор* – «декоративні дерев'яні дошки із глухим або наскрізним різьбленням чи металеві смуги із прорізанним візерунком, що облямовують звіс покрівлі» < цсл. *възоръ, *въз-зьръти*; *боскет* – «густо посаджена з декоративною метою група дерев чи кущів, підстрижених у вигляді рівних стінок» < фр. *bosquet* < іт. *boschetto* – лісок, гайок; *ліпнина* – «рельєфні прикраси на фасадах, в інтер'єрах будівель, відлиті або відпресовані з гіпсу, штукатурки та інших матеріалів» < псл. *lepъ – пластир, мазь, клей).

До ЛСГ «Мистецькі дизайнерські терміни» належить вузькоспеціалізована лексика, яка обслуговує виключно галузь дизайну. Здебільшого це номінації на позначення напрямів і течій дизайну, дизайнерських понять тощо (наприклад: *мудехар* – «умовна назва художнього явища в Іспанії XII–XVI ст., що набуло поширення в архітектурі, монументально-декоративному мистецтві» < ісп. *mudéjar* < ар. *مدجّن [mudağğan]* – приручений, домашній; *творчість* – «процес людської діяльності, що створює якісно нові матеріальні й духовні цінності» < др., стсл. *творити ἐπιτελεῖν, πράττειν, ποιεῖν* – творити; *дисгармонія* – «порушення гармонійної цілісності форми» < лат. *Dis* – порушення, розлад,

В УТД виникнення **полісемії**, унаслідок якої мовна форма називає кілька різних понять, зумовлене внутрішніми й зовнішніми закономірностями розвитку та функціонування. «Підставою для розвитку полісемії є динамічність структури мовного знака, внаслідок чого він набуває нового змісту на основі схожості ..., часової і просторової суміжності ... з іншими поняттями» [4, с. 27]. Передумовою розвитку багатозначності є поява нового поняття, яке необхідно назвати, і його видозміна.

Терміни дизайну можуть бути багатозначними за умови, якщо одна форма позначає кілька понять. В УТД виникнення полісемії пов'язане із внутрішніми й зовнішніми закономірностями.

Вторинна номінація відбувається унаслідок: **метафоричного** (наприклад: *хмелик* – «витка рослина родини шовковицевих, деякі види якої використовують у пивоварінні», у дизайні – «хвилястий орнамент»; *морщинка* – «зменш.-пестл. до морщина», у дизайні – «орнаментальний мотив у вигляді ламаної (морщеної) під гострим кутом лінії») і **метонімічного перенесення** (наприклад: *аркатура* – «низка маленьких арок під карнизом», у дизайні – «декор стіни у вигляді стрічки невеликих арок на колонках із кронштейнами»; *трюмо* – «високе дзеркало на спеціальній підставці, що вміщували в простінок», у дизайні – «простінок між вікнами з орнаментальною прикрасою»).

Розщеплення семантики багатозначних слів веде до **омонімії** (наприклад: *бісквіт* – «солодке пухке бездріжджове печиво», у дизайні – «непокрита поливою порцеляна»; *вал* – «різновид найдавніших оборонних споруд; земляний насип навколо поселення чи військового табору», у дизайні – «криволінійний облом, напівкруглий у перерізі»; *жирандоль* – «настінний фігурний свічник для декількох свічок», у дизайні – «фонтан у кілька струменів»).

Завдяки різноманітності дизайнерських журналів, великій кількості телевізійних передач, присвячених дизайнерському оформленню будівель і споруд, розвитку будівельної справи взагалі, багато термінів дизайну міцно увійшли в літературну мову, тобто слово, залишаючись у складі певної термінології, стає зрозумілим для більшості носіїв мови, що розуміють його взагалі, але не знають специфічних особливостей, які поєднують його з реалією, що лежить в основі терміна. За переконливим твердженням В. Даниленка, термін, «виходячи за межі своєї терміносистеми, втрачає спеціалізоване значення. Справжнє значення терміна відоме лише спеціалістам» [1, с. 64].

У сфері функціонування термінології можливе вживання слова як у термінологічному значенні, так і навпаки. Така неоднозначність термінів зустрічається досить часто, особливо на етапах формування термінології, і зберігається протягом її розвитку. Пор., наприклад, такі терміни дизайну, як *галерея* – «довге й вузьке крите світле приміщення, у якому одну з поздовжніх стін замінюють колони, стовпи, а іншу – суцільний ряд вікон» – «художній музей, у якому розміщені твори мистецтва»; *багет* – «різьблена або пофарбована планка для виготовлення рамок для картин та оздоблення стін» – «рамка для картини».

Крім багатозначності, в УТД спостерігається явище **синонімії**. Серед термінів дизайну більшість становлять терміни-дублети, які, виражаючи певне поняття, не характеризують його з різних боків, є абсолютними синонімами, мають різну зовнішню форму (наприклад: *зубці* = *мерлони* – «декоративне завершення стін»). За спільними лексичними значеннями й граматичними ознаками синоніми об'єднуються в синонімічні пари та ряди рівнозначних термінів з однаковою або подібною семантикою (наприклад: *дентикнули* – *зубчики* – *сухарики* – «декоративні прямокутні виступи на карнизі»). Синонімічна пара може складатися з питомих термінів (*крапельник* = *жолоб*), іншомовного та питомого (*глазур* = *полива*), із двох запозичених (*клуазоне* = *емалі*), сучасного й застарілого (*дизайнер* = *мастак*).

В основі використання декількох спеціальних термінологічних одиниць для найменування одного поняття лежить спільна сема. Синонімічні зв'язки між термінами виникають унаслідок різних причин. Як і в будь-якій іншій термінології, проблема синонімії в УТД відбиває історію становлення, динаміку її розвитку, сучасний етап.

УТД характеризується розвиненою лексико-семантичною організацією, її основні системні явища мають специфічний вияв, що свідчить про самостійність цієї термінології. Опозиційні відно-

шення між спеціальними поняттями в межах УТД є дещо умовними, випадки протилежних понять зафіксувати не вдалось. Можна зробити висновок, що на відміну від синонімії, **антонімія** для досліджуваної нами термінології не є характерною.

Отже, УТД становить сформовану підсистему української літературної мови, що репрезентує відповідну систему понять і характеризується розвиненою лексико-семантичною організацією. У межах термінологічного поля дизайну спостерігається системність термінів, яка виявляється в явищах гіперо-гіпонімії, синонімії, полісемії, омонімії. Парадигматичні відношення, у яких перебувають терміни дизайну, зумовлюють виокремлення в межах тематичних груп дослідження ЛСГ, у межах кожної виокремлюємо підгрупи дизайнерських термінів. Розрізняємо ЛСГ на підставі архісем – центральних лексем. Перші дві ЛСГ виокремлені на підставі аналізу власне дизайнерської діяльності, а остання група – на основі критерію функційності дизайнерської лексики. Багато слів загальнонародної мови, пов'язаних з назвами процесів, предметів, знарядь або інструментів, спеціалізувалися, розвинули вторинні значення в досліджуваній термінології.

Термінологія дизайну як невід'ємна частина лексичної системи мови належить до відкритих, що постійно розвивається, в її межах відбуваються такі процеси, як уживання застарілих термінів у новому значенні, поява нових термінів, ліквідація паралельних форм. Розвиток дизайну безпосередньо пов'язаний з розширенням і вдосконаленням термінології дизайну. Тому кількісні та якісні зміни в межах УТД є результатом взаємодії лінгвальних та екстралінгвальних чинників.

1. Антонович Є. А. Російсько-український словник-довідник з інженерної графіки, дизайну та архітектури / Є. А. Антонович, Я. В. Василюшин, В. А. Шпільчак. – Л. : Світ, 2001. – 240 с. 2. Даниленко В. П. Русская терминология : Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с. 3. Декоративно-ужиткове мистецтво : словник : [в 2 тт.] / [за заг. ред. Л. С. Спанатій]. – К. : Каравела, 2004. – 320 с. 4. Етимологічний словник української мови : [в 7 тт.] / Редкол. О. С. Мельничук та ін. – К. : Наук. думка, 1983. 5. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: Загальні питання мовознавства. Фонетика і графіка. Лексика і фразеологія. Граматика. Мовна типологія : [підручник] / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2000. – 368 с. 6. Нестеренко О. И. Краткая энциклопедия дизайна / О. И. Нестеренко. – М. : Молодая гвардия, 1994. – 336 с. 7. Ничкало С. А. Мистецтвознавство: Короткий тлумачний словник: Архітектура. Живопис. Скульптура. Графіка. Декоративно-ужиткове мистецтво / С. А. Ничкало. – К. : Либідь, 1999. – 208 с. 8. Пристайко Т. С. Лексико-номінативна організація спеціального тексту : Монографія / Т. С. Пристайко. – Дніпропетровськ : Вид-во Ук ОІМА-прес, 1996. – 198 с. 9. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології / Л. О. Симоненко : [відп. ред. М. М. Пецак]. – К. : Наук. думка, 1991. – 152 с. 10. Словник української мови : [в 11 тт.] / редкол. : І. К. Білодід [та ін.]. – К. : Наук. думка. – 1970–1980. – Т. I–XI. 11. Фасмер Макс. Этимологический словарь русского языка : [в 4 тт.] / Перевод с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд. стер. – М. : Прогресс, 1986. 12. Хмельовській О. М. Дизайн та образотворче мистецтво : Словник / Орест Хмельовській. – Луцьк : ЛДТУ, 1999. – 15 с. 13. Шкаруба Л. М. Російсько-український словник художніх термінів : [навчальний посібник для студ. вузів] / Л. М. Шкаруба, Л. С. Спанатій. – Л. : Афіша, 2000. – Т. 1–2.